Стручни критички осврт

Јован Вујичић, *Утицај промењених околности на дејство уговора о међународној продаји робе*. Докторска дисертација. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, 2018, 276 стр. (ментор академик проф. др Радован Вукадиновић; комисија за оцену и одбрану: академик др Витомир Поповић, др Александар Ћирић, др Драган Вујисић). Писано ћирилицом. Отворени приступ: Национални репозиторијум дисертација (НаРДуС).

I Предмет, грађа и мерило

Дисертација узима за предмет питање које домаћа наука међународног трговинског права дуго препознаје као тешко, а ретко обрађује као целину: да ли се и како у уговору о међународној продаји робе уважавају промењене околности које не доводе до немогућности испуњења, него битно нарушавају уговорну равнотежу (hardship). Тежиште је на систему Конвенције УН о уговорима о међународној продаји робе — на појму сметње из члана 79 и на попуњавању празнина по члану 7 — а то тежиште стоји на широкој позадини: историјском развоју клаузуле rebus sic stantibus, упоредном приказу француског, немачког, италијанског и англо-америчког права, домаћем праву (Опште узансе за промет робом и чл. 133–136 Закона о облигационим односима), једнообразним правилима (UNIDROIT Начела у издању из 2016, Начела европског уговорног права, Нацрт заједничког оквира за упућивање) и уговорним клаузулама Међународне трговинске коморе. Централно истраживачко питање постављено је рано и прецизно, и служи као аргументативна оса целог рада.

Пре свега осталог ваља изрећи мерило, изричито и без изузетка. Рукопис је пред комисијом за оцену и одбрану био средином новембра 2018. године (комисија је образована 19. новембра 2018). Рад се овде мери искључиво према прописима, судској и арбитражној пракси, литератури, једнообразним правилима и струковним стандардима који су постојали и били доступни пре тог тренутка. Ништа што је настало касније није мерило: ни доцнија издања коментара и приручника, ни прописи и одлуке који су уследили, ни каснија правна схватања. То правило важи и за списак литературе овог осврта — свака његова јединица објављена је пре средине новембра 2018, изузев саме дисертације, реферата комисије и званичних текстова прописа и аката у верзији важећој тада (уз назнаку). У самом раду најкаснији датум приступа интернет извору јесте 16. октобар 2018, најновија цитирана одлука пресуда

је Врховног касационог суда Рев 2373/2016 од 21. јуна 2018, а најновија периодика *Право и привреда*, бр. 4-6/2018 — што показује да је апарат држан отвореним готово до дана предаје.

Наводи из дисертације преузети су дословно, у наводницима, с бројем стране према штампаној пагинацији (која је овде једнака страни PDF-а), нпр. (стр. 45). Наводи из реферата комисије и из спољних извора такође су дословни, уз тачан извор; реферат је доступан само као скениран документ, па евентуалне словне разлике у наводима из њега не треба приписивати комисији. Тврдње о домаћем, страном и једнообразном праву сравњиване су с изворним текстовима прописа, аката и одлука у верзији важећој средином новембра 2018.

Још једну ствар треба рећи на почетку, јер одређује како се чита цео методолошки слој рада. Дисертација је по методу претежно нормативно-догматска и упоредноправна: она систематизује и тумачи позитивно право и једнообразна правила и предлаже њихово побољшање, а не тестира емпиријске хипотезе. На такав рад строго мерило доказаности или оповргнутости хипотеза не сме се применити механички; догматски и нормативни метод легитиман је, и у савременој методологији правне науке признат, истраживачки приступ (M. Van Hoecke (ур.), *Methodologies of Legal Research*, 2011; T. Hutchinson, N. Duncan, „Defining and Describing What We Do: Doctrinal Legal Research“, *Deakin Law Review*, 17/1, 2012; Р. Д. Лукић, *Методологија права*, 1977). То штити рад од једне врсте пренаглашене замерке, али не и од захтева да оно што тврди буде тачно, савремено и доследно спроведено.

II Шта рад доноси

Осврт је дужан да почне оним што дисертација јесте, јер је то и највећи део онога што она вреди.

Прво и најважније, рад доноси синтезу која на српском језику раније није постојала у том обиму: целовиту обраду промењених околности у уговору о међународној продаји робе која обухвата систем Бечке конвенције (чл. 79 и попуњавање празнина по чл. 7), једнообразна правила (UNIDROIT Начела 2016, Начела европског уговорног права, Нацрт заједничког оквира за упућивање) и уговорне клаузуле Међународне трговинске коморе, заједно с важећим домаћим правом и радним текстом Грађанског законика. Раније домаће монографије (Круљ 1967, Чобељић 1972) због година издања нису могле обухватити ни међународне изворе ни Закон о облигационим односима, а каснији докторати материју су додиривали у другом контексту — што рад с правом истиче као оправдање теме.

Друго, рад поставља и брани самосталну концептуалну осу: институт промењених околности приказан је као тачка синтезе правне сигурности и правичности, а не као негација начела pacta sunt servanda. Тај темељ изведен је уравнотежено — „Правна сигурност и правичност нису појмови који треба међусобно да се супротстављају, а још мање узајамно искључују. Напротив, њихове функције су комплементарне.“ (стр. 45) — и затвара се завршним ставом да „овај правни институт не представља негацију начела pacta sunt servanda, већ његову допуну“ (стр. 254), при чему се институт примењује само изузетно и уз стриктно тумачење конститутивних елемената. Уз то стоји и оригиналан теоријски искорак: уместо набрајања конкурентских теоријских основа, аутор предлаже да их „треба објединити и усвојити гледиште којим ће бити обухваћени елементи теорија еквивалентности, осујећења циља уговора, отпадања основе посла, правичности и савесности и поштења.“ (стр. 247)

Треће, носећа глава о Бечкој конвенцији изведена је с методолошком самосвешћу и из изворних текстова. Члан 79 реконструисан је из припремних радова UNCITRAL-а, уз најновији коментар и мишљење Саветодавног већа за CISG, а централно истраживачко питање разрешено је уздржано и интелектуално поштено: економски hardship може изузетно бити сметња по чл. 79, али Конвенција не даје довољан ослонац за једнообразно правило о судској измени или раскиду уговора. Ту се показује и методолошка зрелост рада — свест о опасности тумачења унификованих појмова у духу домаћег права: „Опасност придодавања другог значења институту страног права постоји сваки пут када се за његово означавање користи појам материјалног права lex fori.“ (стр. 10)

Четврто, рад даје кохерентан, степенаст оквир правних последица промењених околности, изведен из једнообразних правила и уобличен у сопствени предлог: поновни преговори као прво средство, судски поступак као крајње (ultimum remedium), неранговане правне санкције и начелна предност измене уговора по начелу favor contractus. Тачно и до нивоа black-letter текста аутор синтетизује три инструмента — „Ни у UNIDROIT Начелима, ни у Начелима европског уговорног права, нити у Нацрту заједничког оквира за упућивање, правне санкције нису рангиране, већ је избор остављен суду.“ (стр. 223) — и одатле изводи предлог који комисија дословно преузима као научни резултат. Тај предлог остаје одмерен и с признатим границама: „Право суда да измени уговор је ограничено. Вршећи га, суд не може креирати потпуно нов уговор.“ (стр. 253)

Пето, рад је фактографски поуздан у оном што се могло сравнити. Где год су се тврдње о једнообразном праву, страном и домаћем праву и о ставовима цитираних аутора могле проверити с изворним текстовима, у највећем делу су се показале тачним; носеће главе о Конвенцији и једнообразним правилима читане су из

изворника и најновијих коментара, а домаћи и упоредни приказ, уз замерке које следе, у језгру држи. Ова поузданост није споредна околност: она је оно што уопште омогућава да се о раду расправља овако детаљно.

III Хипотезе и метод

Пет основних хипотеза изложено је у уводу (стр. 15) и све су формулисане нормативно — као тезе о томе шта право „треба“ да учини, „мора“ или „не треба“ да ради. Такве вредносне тезе нису оборива научна претпоставка коју би оборио неки чињенични налаз; оне се бране аргументом из важећих извора, упоредног права и начела. У правнодогматском и de lege ferenda истраживању то је легитиман облик (Van Hoecke, 2011; Hutchinson, Duncan, 2012; J. M. Smits, *The Mind and Method of the Legal Academic*, 2012). Замерка има методолошко језгро: рад хипотезе „потврђује“ тако што их у закључку готово дословно понавља, што је аргументовање, а не провера — па оквир хипотеза које се потврђавају не одговара сасвим природи изведбе. Корисно је стога изричито нагласити да се такве тезе бране, а не мере. Уз то, једна од пет хипотеза — да се одредбе аката унификације морају аутономно тумачити и једнообразно примењивати — оперативно је спроведена кроз главе о Конвенцији и једнообразним правилима (аутономно тумачење чл. 79 и чл. 7 метод је целе треће главе, најављен на стр. 13), али у самим закључним разматрањима није изричито синтетисана. То је композициони пропуст синтезе, не метода.

Три најављене методе — нормативни, упоредноправни и историјски — стварно се користе, и то на свом месту: нормативни носи главу о Конвенцији, упоредноправни главе о националним правима и једнообразним правилима, историјски уводну главу. Критеријум избора упоредних система наведен је (права „у којима су о питању које се разматра настале оригиналне теорије“), што задовољава захтев да се избор образложи (Van Hoecke, 2015). Заједничко мерило поређења постоји и функционално је постављено (услови релевантности — битан поремећај равнотеже, „непредвидљивост“, догађај ван контроле, тест расподеле ризика; последице — преговори, измена, раскид), премда је извођење у упоредним главама местимично текстуално (упоредба формулација норми), док је функционална упоредба исхода наговештена а не увек изведена докраја. Најозбиљнија примедба методолошком слоју не тиче се, међутим, ни избора система ни мерила, него извора упоредне грађе — о чему одмах, у одељцима IV и V.

IV Теоријска основа и историјски развој

Уводна глава о правној сигурности и правичности и историјски преглед развоја клаузуле rebus sic stantibus (од римских филозофа и канониста, преко постглосатора и школе природног права, до кодификација XVIII–XX века) изложени су прегледно

и добро документовано, и дају чврст контекст за савремену расправу. Мисао о ограниченој судијској дискрецији унутар објективних критеријума сажета је убедљиво — „на том путу суд треба да иде корак даље од закона, али не без закона.“ (стр. 47) — и припрема каснији предлог о овлашћењу суда да уговор измени или раскине.

Овде, међутим, почиње методолошка слабост која се провлачи кроз цео контекстуални слој. Историјски развој и старија страна и домаћа теорија читају се претежно из друге руке — преко признатих домаћих и југословенских монографија (Круљ 1967, Чобељић 1972, Ђурђевић 1994, Аранђеловић 1922) — уз уредну ознаку „нав. према“, а не из изворних законских текстова, база праксе или припремних радова. За уводно-контекстуални преглед вишевековног развоја института такав ослонац је прихватљив, а посредно навођење је транспарентно означено, што је исправан поступак када изворник није лако доступан. Водећи методолошки приручници упоредног права признају да су општи прикази и преводи допуштени као допуна, али не као замена за изворник у темељном истраживању, а изричито упозоравају да прикази „tend to cover only legislation and do not always follow changes made to the law, so that they may rapidly be outdated“, па препоручују проверу да ли је страно право у међувремену измењено (M. Van Hoecke, „Methodology of Comparative Legal Research“, *Law and Method*, 2015). Тежина ове замерке није у форми навода — она је коректна — него у ризику који такав ослонац носи: ризику преношења превазиђеног стања. Тај се ризик, како ће се видети у следећем одељку, једном и обистинио.

V Упоредни приказ националних права

Упоредни приказ немачког (§ 313 BGB) и италијанског права (чл. 1467–1469 Codice civile) садржински је тачан и ажуран према важећим текстовима, а приказ енглеског и америчког common law-а претежно се ослања на одлуке цитиране непосредно из примарних база (BAILII, trans-lex, lawandsea), с прецизним странама и датумима приступа. Упоредни закључци непосредно хране носећу тезу: аутор пажљиво разграничава вишу силу од промењених околности — „Он представља посебну правну установу која ће се применити под тачно предвиђеним условима.“ (стр. 66) — и изводи јасан упоредни налаз да „у енглеском праву, за разлику од његових континенталних еквивалената, не поставља се питање измене уговора.“ (стр. 103) У корист рада иде и то што изоловану америчку одлуку ALCOA v. Essex не преувеличава, чиме чува интелектуално поштење пред сопственом тезом.

Најтежа садржинска замерка целог рада налази се, међутим, управо у овом делу, у приказу француског права. Рад признање импревизије у француском праву затвара реченицом да је „ограничено признање théorie de l’imprévision је предложено и у оквиру најновије реформе Грађанског законика (Projet de réforme du droit des

contrats, 2008).“ (стр. 73) Тиме је приказ заустављен на нацрту из 2008. То више није било тачно у тренутку предаје: реформом облигационог права (Ordonnance бр. 2016-131 од 10. фебруара 2016, на снази од 1. октобра 2016, потврђена Законом бр. 2018-287 од 20. априла 2018) уведен је нови члан 1195 Code civil, који установљава општу révision pour imprévision — право погођене стране да захтева поновне преговоре, а у случају њиховог неуспеха овлашћење суда да уговор измени или раскине. Реч је, дакле, о важећем француском праву више од две године пре предаје рукописа, које се у раду нигде не помиње. Временско правило овде не иде у прилог раду, јер је реч о институту који је ступио на снагу знатно пре рока, а не о промени из последњих месеци. Тежину замерке ваља поштено одмерити с двеју страна. С једне, она не руши језгро тезе о Бечкој конвенцији нити оспорава корисност hardship клаузула, тим пре што је чл. 1195 диспозитиван. С друге, парадокс је у томе што је Француска усвојила управо модел који дисертација касније препоручује de lege ferenda (преговори, па судска измена или раскид, уз favor contractus) — па је најснажнији упоредни ослонац сопствене тезе изостао, а застарели приказ се, што замерку појачава, користи као премиса и у глави о уговорним клаузулама, где се потреба hardship клаузула образлаже тиме што је судска измена „сведена у уске оквире изузетка, који важи само за поједине уговоре, као што је то случај у француском праву“ (стр. 234). Ову исправку треба унети; она би рад ојачала, не ослабила.

Остале примедбе у овом делу лакше су тежине и претежно проистичу из ослонца на секундарну литературу. Приказ права Сједињених Држава тежиштем стоји на Restatement (First) из 1932. и на Круљу (1967), премда су Restatement (Second) и UCC § 2-615 наведени; тврдња о дејству ex tunc код ослобођења у праву САД ослоњена је једино на Круља (1967); погрешан је број параграфа код приказа impracticability услед абнормалног пораста цена (наведено „§ 281“, а релевантан је § 261, коментар d), при чему исправан пинпоинт § 265 стоји неколико редова ниже; у споредној фусноти о предмету Chandler v. Webster замењен је смер обавезе (преостали износ дуговао је тужилац туженом, а не обрнуто), што не мења илустровано правило; ознака аустријског § 1189 ABGB везана је за иступање ортака због промене околности, док је реформом из 2014/2015 садржај тог параграфа премештен, уз непромењену материјалну поставку. Ниједна од ових ситница не дира закључке о неопходности института и о моделу за домаће право.

VI Домаће право: Опште узансе и Закон о облигационим односима

Домаћеправни одељак (старије српско право, Опште узансе за промет робом из 1954. и чл. 133–136 Закона о облигационим односима) фактографски је поуздан, а на појединим местима носи и самостално, суптилно резоновање. Аутор прецизно ограничава појам претерано великог губитка и разграничава га од неостварене

добити и нормалног ризика — „непостизање добити било би веома тешко подвести под појам губитка“ (стр. 119) — а у најживљој домаћој примени чл. 133 ЗОО, спору око стамбених кредита индексираних у швајцарским франциma, тежиште помера с предвидивости за банке на дужност узимања ризика у обзир на страни потрошача: питање је „да ли су такав раст били дужни да узму у обзир корисници кредита – потрошачи, у сваком смислу слабија уговорна страна“ (стр. 128).

Две примедбе у овом делу лаке су и делом композиционе. Прва: излагање о домаћим кредитима у швајцарским франциma (стр. 127–131) обимом је удаљеније од међународне продаје робе, а регионални податак о законима о конверзији тих кредита у пет држава изнет је без фусноте и, за Пољску, нетачан (она је донела закон о фонду подршке, не о конверзији) — тај члан набрајања треба уклонити. Друга: део те грађе (француски поступак поводом кредита у швајцарским франциma) преузет је с дневног, непотписаног листа, уз уредно наведен датум приступа, али само као илустрација. Аутор и сам своди спор на илустрацију општег института, па примедба погађа сразмеру и везу с насловом, не суштину — глава друга је по замисли упоредно-домаћеправна анализа института уопште, а не о самој продаји.

VII Бечка конвенција: сметња, hardship и попуњавање празнина

Ово је центар рада и његов најзрелији део. Полазна дистинкција постављена је чисто: реч је о ситуацији „у којој је уговорна равнотежа битно нарушена (hardship), мада је извршење обавезе још увек могуће“ (стр. 162), што недвосмислено раздваја hardship од праве немогућности. Тумачење чл. 79 и чл. 7 изведено је аутономно, из припремних радова и уз најновије коментаре; темељна употреба травоа — реконструкција намере редактора чл. 79 ст. 2 из низа докумената UNCITRAL-а — одликује цео део и подиже његову аналитичку вредност. Носећи закључак изведен је уравнотежено и уз изричито признавање граница: за сам чл. 79 ст. 5 аутор вели да се „формалноправно посматрано, може рећи да је незадовољавајућа“ (стр. 185), а за домет Конвенције закључује да у њој нема довољног ослонца да би се створила једнообразност коју је Конвенција замишљена да произведе. Тај налаз доследан је с текстом, историјатом одредбе и рестриктивном праксом њене примене, и подупрт је живим примером — немачки суд није ослободио продавца иако се тржишна цена робе утростручила, јер су у шпекулативном сектору границе разумности високе.

Једну примедбу ваља, ради тачности, изрећи. Носећа тврдња — да економска немогућност изузетно може бити сметња по чл. 79 — приписана је ставу који влада „према преовлађујућем мишљењу у теорији и судској и арбитражној пракси“ (стр. 163). Реч „пракси“ у тој синтагми прешироко приказује ослонац: „преовлађујуће мишљење“ припада пре свега доктрини (коментари, мишљење Саветодавног већа за CISG бр. 7, UNCITRAL-ов преглед праксе), док судска и арбитражна пракса ту

могућност начелно не искључује, али је на чињеничном плану готово редовно одбијала. Прецизно мерило нуди сама Конвенција: члан 7 налаже да се води рачуна о томе „да се унапреди једнообразност њене примене и поштовање савесности у међународној трговини“, па се преовлађујуће схватање мора утврђивати прегледом праксе, која има само убеђујућу тежину (*UNCITRAL Digest of Case Law on the CISG*, изд. 2016, уз чл. 7). Замерку, међутим, знатно ублажава то што рад ништа не прикрива: у истој фусноти аутор отворено излаже супротну грађу — „У пракси је, међутим, често утврђивано да уговорна равнотежа није битно нарушена, па, према томе, ни наводна сметња у испуњењу није постојала.“ (стр. 164) — и издваја белгијску одлуку Scafom као начелно позитиван изузетак. Реч је, дакле, о непрецизној формулацији, не о погрешном приказу праксе; довољно ју је сузити тако да „преовлађујуће“ важи за доктрину, а за праксу да могућност начелно не искључује. Терминолошки, овде треба рећи и оно што иде у прилог јаснији: службени превод Конвенције за оно што аутор назива економском немогућношћу користи израз „сметња“ — неизвршење је оправдано ако је до њега дошло „због сметње која је била ван њене контроле“ — а сам аутор спорни израз доследно означава као туђи и условни („тзв.“, у наводницима) и изричито га разграничава од праве немогућности.

VIII Једнообразна правила и уговорне клаузуле

Приказ UNIDROIT Начела, Начела европског уговорног права и Нацрта заједничког оквира за упућивање изведен је из изворних black-letter текстова и коментара, с добрим осећајем за нијансе. Аутор појмовно раздваја стандард разумног узимања у обзир од (не)предвидљивости — „Овај услов се обично изједначава са (не)предвидљивошћу, међутим, потребно је истаћи да између њих постоји извесна дистинкција.“ (стр. 204) — а критику „50%“ прага изводи одмерено, у корист правних стандарда: „Захтев за измену или раскид уговора треба усвојити само када испуњење постане прекомерно теретно (excessively onerous), односно када је уговорна равнотежа битно нарушена (fundamental alteration of the equilibrium of the contract).“ (стр. 246) У глави о уговорним клаузулама Међународне трговинске коморе носи CISG-утемељено разграничење које одбија лак закључак — „иако су hardship клаузуле честе у међународној трговини, оне не представљају међународне трговачке обичаје у смислу чл. 9. ст. 2. Бечке конвенције, па ће бити правно релевантне само ако их стране изричито или прећутно уговоре.“ (стр. 229)

Замерке у овом делу лаке су и претежно распоређене. Прва је композициона: разрада одговорности за одбијање или прекид преговора (стр. 217–221) обимом помера тежиште ка општем домаћем уговорном праву (culpa in contrahendo, чл. 30 ЗОО), а веза с Бечком конвенцијом на тим странама остаје посредна. Реч је, ипак, о свесном методском избору — аналогија служи попуњавању празнине о последицама

скривљеног прекида преговора, што аутор изричито образлаже уговорним основом те одговорности. Друга је уска изворна основица неких носећих тврдњи о hardship клаузули у домаћем праву (терминологија, допуштеност, однос према суду), које претежно почивају на једном раду (Ђурђевић 1993); оцена да почивају готово у целини на том извору била би претерана — исти одељци ослањају се и на Zaccaria, Schmitthoff, Kessedjian, Popov, Pichonnaz и на службени коментар клаузула — али унакрсна проверљивост тих тврдњи јесте ужа него што материја омогућава. Трећа: приказ француског права као уског изузетка овде се, као што је речено, користи као превазиђена премиса. Датовање Нацрта заједничког оквира за упућивање као да је објављен 2007. године непрецизно је (крајем 2007. академски нацрт предат је Европској комисији, прва публикација изашла је 2008, пуно издање 2009), али је суштина навода — ослонац на ревидирани PECL — тачна. Место где сопствени вредносни став о обустави испуњења за време преговора одступа од чл. 6.2.3 ст. 2 UNIDROIT Начела јасно је означено као de lege ferenda и праћено навођењем супротног важећег правила; тај закључак ослоњен је, међутим, ужом изворном основицом (претежно Ђурђевић 1993 и начело правичности) него што упоредна материја носи.

IX Закључци и предлози de lege ferenda

Закључак изводи из претходних глава уравнотежен нормативни програм. Тешкоће у испуњењу стране треба најпре да решавају споразумно, поновним преговорима; судски поступак треба да буде крајње средство; правне санкције не треба рангирати, а начелно „предност треба дати измени уговора, с обзиром да полази од начела favor contractus, тј. тежи одржању уговора иако су се околности промениле.“ (стр. 252) Предлог је одмерен и ослоњен и на изворне домаће текстове — начело уског тумачења изузетка утемељено је на Богишићевом законику: „Одступа ли каква одредба од општега правила, тумачи је у најужем обиму.“ (стр. 252) Давање предлога начелно и описно, а не као нацрт текста члана, овде се не узима заману; ниво одређености (детаљан оквир преговора и овлашћења суда) примерен је дисертацији, а адресат је назначен — рад је изричито упућен домаћој кодификацији и „бар када је у питању наше право, и убудуће треба следити класичан концепт клаузуле rebus sic stantibus“ (стр. 248).

Овде стоји и композициона слабост синтезе, коју ваља изрећи одмерено. Закључак не враћа читаоца изричито на предмет из наслова — уговор о међународној продаји робе — ни на Бечку конвенцију и чл. 79, нити понавља сопствени централни налаз с краја главе о Конвенцији (стр. 164–165). То не значи да је закључак окренут домаћем праву: он остаје у међународном трговинском регистру (говори о спољнотрговинском пословању и о начелу favor contractus „који је препознат у међународном уговорном праву и међународној трговинској арбитражи“ (стр. 252)),

а квалитативно језгро налаза о ризику разнородног тумачења међународних извора у њему јесте присутно. Али изричит повратак на предмет из наслова и на сопствени носећи резултат недостаје и чини синтезу мање заокруженом него што материја омогућава. У евентуалном монографском издању тај повратак — и изричита синтеза налаза о домету чл. 79 — најплодније би заокружили рад.

X Наводи, преводи и терминологија

Дословни наводи из рада, тамо где су проверени, верно су пренети, укључујући и наводе из старих законика и из једнообразних правила. Неколико примедби ове врсте лаке су и претежно се тичу уједначавања.

У навођењу латинских формула и страних имена има ситних, претежно словних омашки које би у коначној редактури требало уједначити: „Puffendorf“ уместо Pufendorf, „porigitur“ уместо porrigitur, наизменично „auxilio“ и „auxilium“ у истој изреци (стр. 29 и 31), „justum praetium“ уместо iustum pretium (стр. 243), као и „lex contactus“ уместо lex contractus (стр. 12) — у последњем случају садржина је тачна (нема посебног колизионог правила за промењене околности, питање се решава према меродавном праву уговора). Постоји и известан број чисто лекторских омашки у главама о Конвенцији и о једнообразним правилима (нпр. „susbstitute“, „вршти“, „уговорм“, „степет“, „коменатру“), од којих су неке могуће и последица прелома текста, а ниједна не мења смисао реченице. Терминолошки, исти појам (fundamental alteration of the equilibrium) означава се наизменично као „нарушавање“ и „поремећај“ уговорне равнотеже; доктрина оба израза користи као синониме, па недоследност нема значаја за садржину, али би уједначавање побољшало прецизност. Превод назива енглеског Law Reform (Frustrated Contracts) Act 1943 преко „промењених околности“ уместо „осујећења“ терминолошки није срећан, будући да се тај закон тиче доктрине frustration. У преводу члана 1:101(1) Начела европског уговорног права поље примене везано је за Европску унију, док изворни текст из 2000. говори о Европским заједницама; реч је о модернизацији назива која не мења смисао одредбе, и коју аутор на другом месту сам обележава двоструким изразом заједнице/уније. Тамо где су се страни наводи давали у сопственом преводу, верност смислу изворника је очувана; где је навод спајао две изворно одвојене реченице (нпр. пасус приписан „реалистима“ на стр. 155, који спаја реалистичку прогнозу и сопствену Honnold-ову дијагнозу о читању међународног текста кроз призму домаћег права), реч је о илустративном преводном месту које не дира тезу.

XI Научни апарат

Научни апарат је, у целини, брижљиво вођен, и то треба рећи пре замерки. Свих 969 фуснота присутно је, с непрекидном нумерацијом и пуним податком о извору у свакој; ниједна библиографска јединица литературе није остала неискоришћена; свих 58 одлука из списка праксе заиста је цитирано; садржај се потпуно слаже с текстом; службена гласила навођена су потпуно, с низом измена; а стране одлуке и текстови, кад су доступни, узети су из изворних база (Pace, UNILEX, BAILII, trans-lex). То је уредно и вредно похвале.

Примедбе су следеће, и све су формалне тежине. Датум приступа интернет изворима даје се недоследно — у фуснотама у отприлике половини случајева — што отежава уједначену верификацију; изостанак датума у самом попису литературе овде се, међутим, не узима заману. Писано мерило за датум приступа постоји и добро је познато: изричито га траже упутства домаћих часописа у којима је аутор објављивао и у сродном зборнику (*Упутство за ауторе*, *Право и привреда*; *Упутство за ауторе и правила цитирања*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*), као и OSCOLA (4. изд., 2012, § 3.1.4). Попис нема засебан списак прописа и међународних аката — сви су наведени у фуснотама потпуно и проверљиво, па је реч о прегледности, не о потпуности. Списак судске праксе обухвата самостално коришћене одлуке, док старије домаће и поједине стране одлуке навођене из друге руке нису уношене као засебне јединице — што је разумљив избор, али би напомена о томе повећала прегледност. Известан број капиталних старих страних доктринарних дела (Bruzin, Capitant, Planiol-Ripert, Ghestin-Billiau; Enneccerus/Lehmann, Larenz; Williston, Cheshire-Fifoot) преноси се из друге руке; навођење посредника је библиографски исправно, али то значи да упоредни закључци о старијим националним правима не почивају на непосредно прочитаним изворницима — иста слабост о којој говори одељак IV. Посредно навођење појединих иначе доступних извора (Schmitthoff, ALCOA v. Essex преко Doudko, Dalhuisen, руски Грађански законик) уредно је означено ознаком „нав. према“, што приручници прихватају када изворник није доступан, али се начелно обесхрабрује када јесте (*The Chicago Manual of Style*, 17. изд., § 14.260); тамо где су ти извори доступни, било би прецизније навести из прве руке. Најзад, ситне неусаглашености записа треба уједначити: презиме уредника час „Bonnell“ час исправно „Bonell“; „MASCOW“ у попису наспрам доследног „Maskow“ у фуснотама; ознака зборника „F. Suppl.“ уместо „F. Supp.“; ознака „Article 80“ у фн. 668 уместо „Article 79“ (страна и садржина навода су тачне); двојне интерпункцијске варијанте наслова истог рада и две библиографске форме истог Schwenzer-овог чланка; а из пописа изостаје један непосредно цитиран чланак (Schwenzer/Hachem, „The CISG – Successes and Pitfalls“, 2009), који треба унети. Ниједна од ових ставки не дира садржину ни закључке.

XII Однос рада и реферата комисије

Реферат комисије оцењује да дисертација „садржи оригинални научни допринос“, да је „добро структуриран“ и да у расправама о спорним питањима кандидат испољава „научну самосталност“, при чему становишта других аутора „јасно раздваја од сопствених“. Тај део оцене, у делу који се тиче концепта, метода и резултата, одговара стању у тексту: нормативно-догматски и упоредноправни метод добро су изведени, а научни резултат који реферат издваја (поновни преговори, суд као ultimum remedium, неранговане санкције, начелна предност измени) готово дословно је преузет из закључних страна рада и подударан је с текстом.

Две оцене реферата ваља, ради тачности, благо изнијансирати. Прва је квалификација рада као „упоредноправне студије“: упоредни обухват је стваран и широк, али — као што одељци IV и V показују — страно право и старија страна пракса у контекстуалним главама читају се претежно из домаће секундарне литературе, а не из изворника, а приказ француског права застарео је на дан предаје. Друга је оцена да кандидат туђе ставове „јасно раздваја од сопствених“: то важи за закључак, који је ауторска синтеза са свега неколико фуснота, али је у главама о правној сигурности, историји и делом о Конвенцији сопствени став исказан претежно безлично („треба“, „чини се“), па је граница према приказаним туђим ставовима местимично мекша него што оцена сугерише. Реч је о нијансама уз оцену која, у језгру, стоји. Оцена о обиму рада (276 страна) и о броју библиографских података (304) поклапа се с идентификационом страницом; ситна разлика у бројању јединица литературе последица је конвенције бројања, не грешке.

XIII Шта остаје

Кад се све сабере, добија се оцена коју вреди изрећи у једном комаду, без ублажавања и без претеривања.

Дисертација Јована Вујичића солидан је и добро изведен рад који домаћој науци међународног трговинског права доноси синтезу коју она у том обиму није имала: целовиту обраду промењених околности у уговору о међународној продаји робе, изведену из система Бечке конвенције, једнообразних правила, уговорних клаузула и домаћег права, с концептуалном осом (институт као нужан коректив, а не негација начела pacta sunt servanda), оригиналним теоријским обједињавањем ривалских образложења, и кохерентним, одмереним предлогом правних последица (преговори, суд као крајње средство, неранговане санкције, favor contractus). Носеће главе о Конвенцији и једнообразним правилима читане су из изворних текстова и најновијих коментара, налаз о домету чл. 79 изведен је уздржано и интелектуално поштено, а фактографска основа рада, тамо где се могла сравнити с изворима, у највећем делу држи.

Слабости су, по оцени овог осврта, тројаке, и ниједна не руши носеће тезе рада. Прва и најозбиљнија је актуелност упоредног приказа: важеће француско право приказано је као да не признаје судску измену или раскид уговора због промењених околности, док је члан 1195 Code civil (на снази од 1. октобра 2016) увео управо тај модел — а тај застарели приказ користи се и као премиса у глави о уговорним клаузулама. Друга је методолошка и композициона: старија страна и домаћа теорија и историјски развој ослоњени су претежно на секундарну литературу, што носи ризик преношења превазиђеног стања (реализован баш код француског права); а сама синтеза не враћа читаоца изричито на предмет из наслова и на сопствени централни налаз о Конвенцији. Трећа је уредност апарата и текста: недоследан датум приступа интернет изворима, изостанак засебног списка прописа, поједине неусаглашености записа имена и навода, и низ лекторских и терминолошких ситница.

Изнад тога стоји једна правилност: провере чињеница и приказ туђих решења у носећим главама изведени су брижљивије него контекстуални и историјски слој, а највећи део онога што треба поправити не тражи ново истраживање него доследно спровођење онога што је рад већ започео. У евентуалном монографском издању или наставку истраживања најплодније би биле три измене. Прво, осавременити упоредни приказ — унети реформу француског облигационог права из 2016. (чл. 1195 Code civil) и искористити је као најснажнији упоредни ослонац сопствене тезе, а не као пропуст. Друго, темељне упоредне закључке о старијим националним правима поткрепити изворним текстовима прописа и одлука тамо где су доступни, а приказ довести до стања важећег на дан завршетка рада. Треће, синтезу заокружити изричитим повратком на уговор о међународној продаји робе и на налаз о домету чл. 79 и попуњавању празнина по чл. 7, и уз то употпунити и уједначити апарат (датуми приступа, засебан списак прописа, једнообразан запис имена и навода, изостављени чланак у попису).

Уз ту врсту редакције — која у највећем делу не тражи ново истраживање него доследно спровођење започетог — ова дисертација остаје вредан и употребљив допринос, чији би концептуални оквир и предлози имали шта да кажу и домаћем законодавцу који ради на кодификацији грађанског права и стручном читаоцу изван уже теме.

Литература

Предмет осврта

Вујичић, Јован, *Утицај промењених околности на дејство уговора о међународној продаји робе* [докторска дисертација]. Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, 2018. (НаРДуС, https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/11811.)

Реферат Комисије о оцени урађене докторске дисертације Јована Вујичића (бр. 5000). Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, 24. децембар 2018.

Методологија правног и упоредноправног истраживања

Van Hoecke, Mark (ур.), *Methodologies of Legal Research: Which Kind of Method for What Kind of Discipline?*, Hart Publishing, Oxford, 2011.

Van Hoecke, Mark, „Methodology of Comparative Legal Research“, *Law and Method*, 2015, 1–35.

Hutchinson, Terry; Duncan, Nigel, „Defining and Describing What We Do: Doctrinal Legal Research“, *Deakin Law Review*, 17/1, 2012, 83–119.

Smits, Jan M., *The Mind and Method of the Legal Academic*, Edward Elgar, Cheltenham, 2012.

Лукић, Радомир Д., *Методологија права*, Научна књига, Београд, 1977.

Тумачење и примена Бечке конвенције

Конвенција УН о уговорима о међународној продаји робе (Беч, 1980); Закон о ратификацији, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 10-1/84 (чл. 7 и чл. 79).

UNCITRAL, *Digest of Case Law on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods*, издање 2016, Уједињене нације, Беч, 2016.

CISG Advisory Council, *Opinion No. 7: Exemption of Liability for Damages under Article 79 of the CISG* (изв. A. M. Garro), 12. октобар 2007.

Научни апарат и цитирање

The Chicago Manual of Style, 17. изд., University of Chicago Press, Chicago, 2017 (§ 14.260).

OSCOLA: The Oxford University Standard for the Citation of Legal Authorities, 4. изд., Faculty of Law / Hart, Oxford, 2012.

Упутство за ауторе и правила цитирања, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду (ISSN 0550-2179).

Упутство за ауторе, Право и привреда (ISSN 0354-3501), Удружење правника у привреди Србије, Београд.

Страно право (важеће на дан предаје)

Code civil (Француска), чл. 1195 (уведен Ordonnance бр. 2016-131 од 10. фебруара 2016, на снази од 1. октобра 2016; потврђено Законом бр. 2018-287 од 20. априла 2018).